

ӘОЖ 808.1

ГТАХР 17.71.01

<https://doi.org/10.48371/PHILS.2026.3.82.039>

ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІНДЕГІ ФОЛЬКЛОРИЗМ: ҰҒЫМ, ТАРИХНАМА ЖӘНЕ КӨРКЕМДІК ИГЕРУ МОДЕЛЬДЕРІ

Обаева Г.С.¹, Султанғалиева Ж.С.², Тәңірбергенова Г.К.³, *Мұхан А.Ж.⁴

^{1,2,3}, *⁴ Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті

Ақтөбе, Қазақстан

Аңдатпа. Бұл мақалада қазіргі қазақ әдебиетіндегі фольклорлық дәстүрдің көркем мәтінде игерілу ерекшеліктері фольклоризм ұғымы аясында кешенді түрде қарастырылады. Зерттеудің мақсаты – тәуелсіздік кезеңіндегі әдеби үдерісте фольклордың көркемдік қызметін айқындап, оны авторлық поэтикамен сабақтастыра талдау арқылы фольклорды шығармашылықпен игерудің негізгі модельдерін анықтау. Мақалада фольклоризм құбылысы тарихи-теориялық тұрғыдан зерделеніп, батыс, орыс және қазақ әдебиеттануындағы ғылыми тұжырымдар жүйеленеді.

Зерттеу барысында мәдени жад теориясы, архетиптік интерпретация және нарратологиялық талдау тәсілдеріне сүйенген кешенді әдіснама қолданылды. Осы әдіснамалық ұстанымдар негізінде көркем мәтіндегі фольклорлық мотивтер мен бейнелердің символдық қызметі, сондай-ақ халықтық баяндау поэтикасының авторлық нарратив жүйесіне бейімделу тетіктері сараланды.

Талдау нәтижесінде қазіргі қазақ прозасында фольклоризмнің екі негізгі көркемдік игеру моделі айқындалды. Біріншісі – архетиптік-символдық модель, онда фольклорлық дүниетаным мен мифологиялық кодтар көркем мәтіннің философиялық және бейнелік құрылымын қалыптастыратын ішкі өзекке айналады. Екіншісі – нарративтік-стильдік модель, мұнда фольклорлық дәстүр халықтық әңгімелеу интонациясы, тілдік-стильдік өрнек және тұрмыстық ситуациялар арқылы көркемдік сипат алады.

Зерттеу қорытындылары фольклоризмнің этнографиялық немесе дайын көркем материал ретінде ғана қолданылмай, қазіргі әдеби үдерісте ұлттық дүниетаным мен мәдени жадты бейнелеудің маңызды көркемдік тетігіне айналғанын дәлелдейді. Мақаланың ғылыми жаңалығы – қазіргі қазақ әдебиетіндегі фольклоризмді көпмодельді көркемдік құбылыс ретінде негіздеп, оның архетиптік-символдық және нарративтік-стильдік жүзеге асу жолдарын айқындауында. Алынған нәтижелер әдебиеттану курстарында, фольклор мен көркем әдебиет байланысын зерттеуде және қазіргі қазақ прозасының поэтикасын талдауда пайдалануға мүмкіндік береді.

Тірек сөздер: фольклоризм, фольклорлық дәстүр, мәдени жад, архетип, символдық модель, нарратив, халықтық поэтика, қазіргі қазақ прозасы, ұлттық дүниетаным

Кіріспе

Көркем шығармадағы фольклорлық дәстүр мәселесін белгілі бір суреткердің көркемдік әдіс-тәсілдерінің жиынтығы ретінде ғана емес, ұлттық дүниетанымның, этикалық және философиялық ұстанымдардың көркем мәтіндегі көрінісі ретінде қарастыру бүгінгі әдебиеттану ғылымының өзекті бағыттарының бірі болып табылады. Тәуелсіздік алған кезеңнен бастап отандық әдебиеттануда фольклорды шығармашылықпен игеру мәселесіне арналған ғылыми зерттеулердің жаңа легі қалыптасты. Әдебиет пен фольклордың тоғысу кеңістігінде көркемдік шындықты бейнелеудің терең үлгілерін жасауда ХХ ғасыр басындағы қазақ әдебиетінің орны айрықша. Аталған кезеңдегі қаламгерлер шығармашылығында ауызша халық шығармашылығының жанрлық, поэтикалық және бейнелік жүйесін органикалық түрде игеру үрдісі айқын көрініс тапты. Бұл құбылыс бүгінгі әдеби үдерісте де суреткер шеберлігінің маңызды көрсеткіші ретінде бағаланады. Әсіресе соңғы ширек ғасырда рухани және мәдени құндылықтарды қайта пайымдау үдерісінің күшеюі фольклорлық дәстүрдің көркем әдебиеттегі қызметін жаңаша бағалауға мүмкіндік берді.

Сонымен бірге қазіргі қазақ әдебиеттануында фольклоризм құбылысының теориялық негіздері, оның тарихнамалық қалыптасу арналары мен көркем мәтіндегі жүзеге асу тетіктері біртұтас жүйеде арнайы қарастырылды деп айту қиын. Осы тұрғыдан алғанда, фольклоризм ұғымының әлемдік және отандық ғылымдағы қалыптасу эволюциясын саралау, сондай-ақ қазақ әдебиетіндегі фольклорды көркемдік игеру модельдерін жүйелеу қажеттігі туындайды.

Осы мақаланың нысаны – қазақ әдебиетіндегі фольклоризм құбылысы. Зерттеу пәні – фольклоризмнің теориялық-тарихнамалық негіздері мен көркемдік игеру модельдері. Зерттеудің мақсаты – қазақ әдебиетіндегі фольклоризмнің ғылыми ұғым ретінде қалыптасу жолдарын, негізгі зерттеу бағыттарын және фольклорлық дәстүрдің көркем мәтінде жүзеге асу үлгілерін жүйелі түрде айқындау. Аталған мақсатқа сәйкес фольклоризм ұғымының әлемдік және отандық ғылымдағы түсіндірмелері салыстырмалы түрде талданып, қазақ әдебиетіндегі фольклорлық дәстүрді көркемдік тұрғыдан игерудің негізгі модельдері айқындалады.

Материалдар мен әдістердің сипаттамасы

Зерттеудің материалы ретінде фольклоризм мәселесіне арналған отандық және шетелдік ғылыми еңбектер, сондай-ақ қазақ көркем прозасындағы фольклорлық дәстүрдің көркемдік игерілуін танытатын мәтіндер қарастырылды. Зерттеу барысында фольклор мен әдебиеттің өзара байланысын айқындауға бағытталған тарихнамалық және теориялық деректер жүйеленіп, олардың ғылыми тұжырымдары салыстырмалы түрде талданды.

Фольклорлық мотивтер мен сарындардың көркем мәтіндегі қызметін анықтау үшін типологиялық талдау әдісі қолданылып, фольклор мен әдебиетте ұқсас көркемдік модельдердің қалыптасу тетіктері салыстырмалы

аспектіде зерделенді. Бұл тәсіл фольклорлық элементтердің көркемдік фактор ретіндегі эстетикалық және танымдық қызметін ашуға мүмкіндік берді.

Сонымен қатар зерттеу барысында құрылымдық-функционалдық талдау әдісі арқылы фольклорлық образдар, сюжеттер мен жанрлық элементтердің көркем мәтіндегі орны мен көркемдік жүктемесі айқындалды. Сипаттау және интерпретациялық талдау әдістері фольклорлық дәстүрдің жазушының көркемдік жүйесіне ену ерекшеліктерін, авторлық өңдеу тәсілдерін және олардың дүниетанымдық мазмұнын анықтауға бағытталды. Қолданылған әдістер кешені қазақ әдебиетіндегі фольклоризм құбылысының теориялық негіздерін саралауға, оның тарихнамалық қалыптасу арналары мен фольклорлық дәстүрді көркемдік тұрғыдан игеру модельдерін жүйелеуге мүмкіндік берді. Зерттеуде көркем мәтіндегі фольклорлық дәстүрді талдауда мәдени жад (cultural memory) теориясына, архетиптік интерпретация әдісіне және нарратологиялық талдау тәсілдеріне сүйенген кешенді әдіснамалық модель қолданылды. Аталған тәсілдер фольклорлық мотивтер мен бейнелердің көркем мәтіндегі символдық қызметін, сондай-ақ халықтық баяндау поэтикасының авторлық нарратив жүйесіне бейімделу тетіктерін айқындауға мүмкіндік берді.

Талқылау мен нәтижелер

Фольклор көркем ойлаудың тұрақты рухани тірегі ретінде өзінің мәдени маңызын жоғалтпай, әр тарихи кезеңде жаңаша мазмұнда қайта жанданып отырады. Фольклорды үздіксіз зерттеу мен оны қазіргі мәдени кеңістікте қайта пайымдау қажеттігі де осы әлеуетімен сабақтас. Фольклорлық мұраның көркем әдебиетте игерілуі әдебиеттану ғылымында жаңа әдіснамалық ұстанымдардың қалыптасуына жол ашып, фольклорлық дәстүрді авторлық шығармашылық жүйе аясында тануға мүмкіндік берді. Осы үдеріс фольклордың тарихи-мәдени қызметін ғана емес, оның қазіргі көркем санамен сабақтастығын да айқындайды.

Бүгінгі мәдени кеңістікте фольклордың дәстүрлі ортадағы қызметі тікелей қалпында сақтала бермейді. Осы жағдайда фольклордың қазіргі қоғамдағы өмір сүру формаларын түсіндіруде «фольклоризм» ұғымы негізгі теориялық категориялардың біріне айналады. Фольклоризм фольклорлық дәстүрдің жаңа әлеуметтік-мәдени жағдайда мақсатты түрде қайта қолданылуын, көркемдік тұрғыдан өңделуін және жаңаша қызмет атқаруын сипаттайды. Бұл ұғым фольклорлық мәтіндердің тек мұра ретінде ғана емес, қазіргі көркемдік коммуникация жүйесінің белсенді элементі ретінде өмір сүруін түсіндіруге мүмкіндік береді [1, 4 б.].

Жаһандану жағдайында ұлттық болмыстың сақталуы, ең алдымен, әдебиет пен мәдениет кеңістігі арқылы жүзеге асатыны белгілі. Осы үдерісте көркем әдебиет фольклордан қол үзбейді, керісінше, ұлттық көркем сананың ішкі құрылымында орныққан фольклорлық кодтарды жаңаша көркемдік сапада қайта игереді. Қаламгер шығармашылығында фольклорлық дәстүр

тікелей көшірме түрінде емес, авторлық дүниетаным мен эстетикалық ұстанымдар арқылы қайта құрылып, жаңа көркемдік мәнге ие болады. Осы тұрғыдан көркем мәтіндегі фольклорлық ерекшеліктерді анықтаудың негізгі теориялық тетігі ретінде фольклоризм ұғымы қолданылады.

Фольклор мен әдебиет байланысы көпқырлы сипатқа ие. Әдетте жазушылардың халықтық поэтикалық мұраны өз шығармашылығында саналы немесе бейсаналы түрде пайдалануы фольклоризм аясында қарастырылады. Бұл үдеріс тек фольклорлық сюжеттер мен образдарды игерумен шектелмей, фольклорлық эстетиканың, дүниетанымдық модельдердің және көркемдік ойлау тәсілдерінің авторлық поэтикада жаңаша сипат алуымен айқындалады. Осы тұрғыдан алғанда, фольклоризм фольклор мен көркем әдебиет әртүрлі көркемдік жүйеге жататынына қарамастан, шындықты бейнелеудегі ортақ көркемдік принциптердің сақталуын танытады. Сонымен бірге фольклоризм көркем әдебиеттің фольклорлық дәстүрді игеру барысындағы тарихи-эстетикалық даму үдерісін де сипаттайтын категория болып табылады.

Қазіргі қазақ әдебиеттану ғылымында әдебиет пен фольклордың өзара байланысын зерттеу негізгі өзекті бағыттардың бірі ретінде орнықты. Әр дәуірдегі әдебиеттің фольклорға бет бұруының тарихи шарттылығы мен көркемдік заңдылықтарын айқындау, фольклорлық дәстүрдің көркем мәтіндегі жүзеге асу тетіктерін жүйелі түрде талдау ғылыми ізденістердің басты нысанына айналды [2, 146 б.]. Бұл бағыттағы зерттеулерде фольклордың жазушының эстетикалық дүниетанымын қалыптастырудағы рөлі, көркемдік жүйеге тигізетін ықпалы (тіл, сюжет, жанр, образ, композиция деңгейінде) кешенді түрде қарастырылады. Фольклорлық мұра көркем әдебиет поэтикасының ұлттық негізін айқындайтын маңызды мәдени код ретінде бағаланады. Көркем шығармаларындағы фольклорлық дәстүрдің көркемдік игерілу ерекшеліктері соңғы жылдардағы зерттеулерде арнайы қарастырылып, фольклорлық мотивтер мен бейнелердің көркем мәтіндегі қызметі айқындалды [3, 571 б.].

Фольклор жазушы үшін халықтың рухани өмірін танудың сарқылмас қайнар көзі болып қана қоймай, шығармашылық әлемін ұлттық поэтикалық модельдермен, мифологиялық және салттық бейнелермен, дәстүрлі мотивтермен байытудың тиімді құралы қызметін атқарады. Осы тұрғыдан фольклоризм екі өзара сабақтас қырда көрініс табады: біріншіден, ауызша поэтикалық дәстүрдің жеке қаламгер шығармашылығына ықпалы; екіншіден, көркем мәтіннің фольклорлық дәстүрмен кірігу үдерісі. Жазба әдебиет пен фольклордың тарихи тамырластығы олардың екеуінің де сөз өнерінің категориясы ретінде ортақ көркемдік кеңістікте дамуына негіз болады. Осы себепті әдебиет пен фольклор арасындағы байланыс тек этногенетикалық деңгейде ғана емес, тарихи-әлеуметтік және мәдени-эстетикалық тұрғыдан кешенді түрде қарастырылуы тиіс. Мұндай тәсіл фольклорлық дәстүрдің

көркем әдебиетпен астасу табиғатын, оның көркемдік қызметін және ұлттық мәдени кеңістіктегі орнын тереңірек ашуға мүмкіндік береді.

Фольклоризмнің көркем мәтіндегі табиғаты жекелеген шығарманы ғана емес, қаламгердің тұтас поэтикалық жүйесін кешенді түрде талдау барысында айқындалады. Себебі фольклорлық элементтер бір ғана сюжет не образ деңгейінде шектелмей, авторлық дүниетаным, көркемдік ойлау тәсілі және эстетикалық бағдар аясында қайта құрылып, тұтас көркемдік модельге айналады. Осы тұрғыдан алғанда, фольклоризмді көркем әдебиеттегі жеке құбылыс емес, авторлық поэтиканың ішкі құрылымын айқындайтын тұрақты шығармашылық механизм ретінде қарастыру орынды. Фольклорлық дәстүр қаламгер дүниетанымының, ұлттық мәдени тәжірибенің және тарихи жадының көркем мәтіндегі көрінісі ретінде бағаланады. Фольклорлық образдар мен мотивтер арқылы халықтың әдет-ғұрпы, өмір салты, мінез-құлық нормалары және рухани бағдарлары көркемдік тұрғыдан жинақталып, жаңа эстетикалық сапаға ие болады. Бұл үдеріс көркем шығармада этнографиялық дерек деңгейінде емес, көркемдік концепцияның құрамдас бөлігі ретінде көрініс табады.

Фольклорлық дәстүрге сүйену суреткер үшін оқырманмен мәдени және дүниетанымдық үндестік орнатудың маңызды тетігі болып табылады. Өйткені көркем мәтіндегі фольклорлық кодтар ұлттық қабылдау тәжірибесімен тікелей сабақтасып, оқырман санасында тұрақты мәдени ассоциациялар тудырады. Осы тұрғыдан фольклоризм қаламгердің көркемдік даралығын айқындаумен қатар, ұлттық эстетикалық сананың көркем әдебиет арқылы жаңғыруына ықпал етеді.

Қазіргі әдебиеттануда көркем мәтінді фольклорлық архетиптер, әмбебап мифологиялық модельдер және дәстүрлі символдық құрылымдар арқылы талдауға ұмтылыс күшейіп келеді. Мұндай тәсіл көркем шығарманың бастапқы мәдени-танымдық негіздерін, оның терең құрылымдық қабаттарын айқындауға мүмкіндік береді [4, 210 б.]. Бұл үрдіс фольклоризмді тек дереккөздік немесе тақырыптық деңгейде емес, поэтикалық жүйенің іргелі құрамдас бөлігі ретінде қарастыру қажеттігін көрсетеді. Фольклоризм тарихи категория ретінде әр дәуірдегі әдеби дамудың ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік береді, әдеби үдерістің тарихи динамикасын сипаттайтын маңызды көрсеткіштердің бірі болып табылады.

Шетелдік ғылыми дәстүрде фольклоризм көбіне фольклорлық құбылыстардың бастапқы мәдени контекстен тыс қайта ұсынылуы, жаңа әлеуметтік және мәдени функциялар атқаруы тұрғысынан түсіндіріледі. Энциклопедиялық еңбектерде фольклоризм халық мәдениетінің жекелеген элементтерін (дәстүр, мерекелік рәсімдер, музыка, қолөнер, ұлттық тағам, киім үлгілері және т.б.) бастапқы өмір сүру ортасынан тыс кеңістікте демонстрациялау және жаңа мағыналық өріске көшіру үдерісі ретінде сипатталады [5, 155 б.]. Бұл түсінік фольклоризмнің мәдени трансформация тетігі ретіндегі сипатын айқындайды. Осылайша, фольклоризм көркем әдебиетте фольклорлық мұраны тікелей көшіру емес, оны авторлық

эстетикалық жүйе аясында қайта пайымдау мен жаңаша көркемдік қызметке бейімдеу үдерісі ретінде анықталады. Бұл құбылыс фольклорлық дәстүрдің тарихи сабақтастығын сақтай отырып, оның қазіргі әдеби санада жаңғыруына мүмкіндік береді.

Фольклоризм мәселесі фольклорлық мұраның бастапқы мәдени контекстен тыс кеңістікте қайта ұсынылуы мен жаңа әлеуметтік-мәдени қызметтер атқару үдерісі ретінде ерте кезеңнен-ақ ғылыми айналымға енді. Бұл бағыттағы зерттеулерде фольклоризм көбіне фольклордың «екінші өмірі», яғни мәдени трансляция мен репрезентацияның ерекше формасы ретінде түсіндіріледі. Мәселен, Regina Bendix фольклоризмді бастапқы орындаушылық және әлеуметтік ортасынан ажыратылған, көрнекі-эстетикалық мақсатта қайта ұсынылатын мәдени тәжірибелермен байланыстырады. Ұғымның қалыптасу тарихында орыс және батыс фольклортану дәстүрлерінің өзара ықпалы айқын байқалады. XX ғасырдың алғашқы жартысында Марк Азадовский ғылыми айналымға енгізген «фольклоризм» термині француз зерттеушісі Paul Sébillot еңбектеріндегі қолданыстармен сабақтас қалыптасты. Бұл кезеңде фольклоризм фольклорды жинау, жариялау және қайта өңдеу тәжірибелерімен тығыз байланысты ұғым ретінде танылды. Ал XX ғасырдың 60-жылдарынан бастап фольклоризм батыс этнологиясы мен мәдени антропологиясында дербес теориялық концепт дәрежесіне көтерілді. Осы бағыттың ғылыми негізін жүйелі түрде қалыптастырған зерттеуші ретінде Hans Moser еңбектерін атауға болады. Ғалым фольклоризмді дәстүрлі мәдени формалардың «екінші айналымда» ұсынылуы, яғни бұрынғы табиғи ортадан тыс жаңа мәдени кеңістікте қайта құрылып, жаңаша қызмет атқаруы ретінде түсіндіреді [6, 177 б.]. Бұл көзқарас фольклоризмді мәдени трансформация үдерісінің әмбебап тетігі ретінде қарастыруға мүмкіндік берді.

Кейінгі зерттеулерде аталған ұстаным кеңейтіліп, фольклоризмнің көркемдік, әлеуметтік және идеологиялық қырлары арнайы талданды. Мәселен, Hermann Bausinger фольклорлық элементтердің өнерде, әдебиетте және бұқаралық мәдениетте қолданылуын, сондай-ақ олардың нарықтық және саяси мақсаттарға бейімделуін фольклоризмнің негізгі белгілері ретінде сипаттайды [7, 1-8 бб.]. Ал Guntis Smidchens фольклорды этникалық және ұлттық бірегейліктің символы ретінде саналы түрде қолдану тәжірибесін фольклоризм құбылысының маңызды көрінісі деп бағалайды [8, 51 б.]. Saša Istenič еңбектерінде фольклоризм ұлттық мәдениетті жаңғыртуға бағытталған әлеуметтік-мәдени феномен ретінде қарастырылады [9, 55 б.]. Осылайша, батыс ғылыми дәстүрінде фольклоризм ұғымы мәдени мұраны бастапқы қызмет аясынан тыс қайта ұйымдастыру, оны жаңа мағыналық және функционалдық кеңістікке көшіру тетігі ретінде орнықты. Бұл түсінік фольклоризмнің көркем әдебиеттегі табиғатын да тереңірек пайымдауға мүмкіндік береді.

Соңғы жылдардағы ағылшын тілді зерттеулерде фольклорлық дәстүрдің қазіргі мәдениет пен әдебиеттегі трансформациясы мәдени жад, этномәдени код және мәдени мұраны жаңғырту мәселелерімен сабақтастыра

қарастырылуда. К. Kasemsarn классикалық әдебиетті қазіргі жастарға мәдени мұраны танытудың және тарихи сананы жаңғыртудың тиімді құралы ретінде бағалайды [10, 5148 б.]. Ал Т. Dautuly түркі халықтарының фольклорлық мәтіндерін салыстырмалы тұрғыдан талдай отырып, олардың мәдени жадты, дүниетанымдық ұстанымдарды және этномәдени кодтарды сақтаудағы қызметін айқындайды [11, 228 б.]. Бұл зерттеулер фольклоризмді дәстүрлі мұраны жай ғана қайта қолдану емес, оны жаңа әлеуметтік-мәдени және эстетикалық контексте қайта құрылымдайтын динамикалық шығармашылық механизм ретінде түсіндіруге мүмкіндік береді.

Орыс әдебиеттану және фольклортану ғылымында әдебиет пен халық ауыз әдебиетінің байланысы мәселесі әлдеқайда ерте кезеңде-ақ қалыптасқан. Зерттеушілердің пікірінше, фольклорға бет бұрудың эстетикалық және идеялық негіздері XVIII ғасырдағы орыс әдеби ойында көрініс тапқан. Атап айтқанда, А. Сумороков, В. Тредиаковский, Н. Карамзин, М. Ломоносов еңбектерінде халықтық поэтикаға сүйену ұлттық әдеби дамудың маңызды шарты ретінде бағаланған. Осы дәстүрді жалғастыра отырып, орыс фольклортануында фольклоризм ұлттық әдеби-тарихи үдерістің ішкі қажеттілігінен туындаған, өзіндік мәдени негізге ие құбылыс ретінде қарастырылды. Бұл ұстаным фольклоризмді тек қолданбалы немесе репрезентациялық деңгейде емес, әдеби дамудың заңдылықтарын айқындайтын тарихи-эстетикалық категория ретінде тануға жол ашты.

XIX ғасырда қазақ даласында халық ауыз әдебиеті үлгілерін жинау, жариялау және ғылыми тұрғыдан бағалау ісі жүйелі сипат ала бастады. Қазақ фольклортану ғылымының қалыптасуы дәл осы кезеңдегі жинаушылық және жариялаушылық қызметпен тығыз байланысты. Қазақ қоғамында халық ауыз әдебиетін ғылыми тұрғыдан пайымдау үрдісі, ең алдымен, Шоқан Уәлиханов пен Ыбырай Алтынсарин еңбектерінен бастау алды. Әсіресе Шоқан еңбектерінде фольклорлық мұраны тарихи-этнографиялық және мәдени құбылыс ретінде қарастырудың ғылыми ұстанымдары алғаш рет жүйелі түрде көрініс тапты. XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында қазақ зиялылары халық ауыз әдебиеті үлгілерін жинаумен қатар, оларды ғылыми тұрғыдан пайымдауға да ұмтылды. Осы кезеңде фольклорлық мұраға деген көзқарас біртіндеп мәдени-тарихи және көркемдік тұрғыдан бағалау деңгейіне көтерілді.

Жазба әдебиет қалыптасқанға дейін фольклор қазақ қоғамының рухани өмірімен табиғи түрде тұтасып, ауызша авторлық әдебиетпен ортақ көркемдік кеңістікте дамыды. Фольклор мен ауызша әдебиеттің идеялық мазмұны мен көркемдік ұстанымдары арасында айтарлықтай алшақтық болмады. Екі арнаның да тақырыптық өзегі халықтың тарихи-әлеуметтік өмірімен, тұрмыс-тіршілігімен сабақтасып отырды. Жаңа жазба әдебиеттің қалыптасу кезеңінде фольклорлық дәстүр көркем мәтінде екі түрлі сипатта көрінді: бір жағдайда фольклор элементтері шығарманың ішкі поэтикалық құрылымына табиғи түрде сіңсе, екінші жағдайда авторлар фольклорлық сюжеттер мен жанрлық үлгілерді саналы түрде көркемдік мақсатта пайдаланды. Бұл үрдіс кейінгі әдеби дамуда фольклоризм құбылысының

қалыптасуына негіз болды. Фольклоризм көркем шығарманың мазмұнымен ғана шектелмей, оның тілдік-стильдік жүйесінде, жанрлық құрылымында және әлеуметтік-этнографиялық мазмұнында көрініс табатын күрделі көркемдік құбылыс ретінде танылады. Осы тұрғыдан фольклор мен әдебиеттің өзара ықпалдастығын арнайы талдау көркем мәтіндегі ұлттық дүниетанымның көрінісін, жазушы поэтикасының қайнар көздерін және фольклорлық дәстүрдің көркемдік қызметін тереңірек ашуға мүмкіндік береді.

Қазақ әдебиеттану ғылымында көркем әдебиеттегі фольклорлық дәстүрді жүйелі түрде зерттеудің іргелі бағыты Сейіт Қасқабасов жетекшілігімен қалыптасты. Ғалымның басшылығымен жарық көрген «Фольклор және қазіргі қазақ әдебиеті» атты ұжымдық зерттеуде тәуелсіздік кезеңіндегі көркем шығармалардағы фольклорлық поэтиканың қолданылу ерекшеліктері кешенді түрде қарастырылып, фольклорлық образдар жүйесі, негізгі мотивтер мен сюжеттер, сондай-ақ фольклорлық поэтиканың көркем мәтін құрылымына ықпалы айқындалды. Аталған еңбек әдебиет пен фольклор байланысын қазіргі әдеби үдеріс аясында бағамдаудың теориялық негізін айқындаған маңызды зерттеу ретінде бағаланады. Ғалымның «Абай және фольклор» атты еңбегінде де фольклордың жазба әдебиетке ықпал ету тетіктері, фольклорға тән бейнелеу құралдары мен сюжеттерді Абай Құнанбайұлы шығармашылығында игерудің көркемдік үлгілері терең талданып, фольклорлық дәстүрдің ұлттық поэзиядағы трансформациясы ғылыми тұрғыдан негізделді.

Соңғы жиырма жыл көлеміндегі көркем шығармаларда фольклор кеңестік кезеңдегі тәрізді дайын фон немесе этнографиялық деталь деңгейінде ғана қолданылмай, шығарманың тұтас көркемдік концепциясын қалыптастыратын архетиптік қабатқа дейін көтерілгені байқалады. Бұл үрдіс тарихи-генетикалық жадымен сабақтас мифологиялық ұғымдардың, дәстүрлі символдардың және фольклорлық ойлау жүйесінің қазіргі көркем санамен қайта ұштасуынан көрінеді. Соның нәтижесінде фольклоризм бүгінгі әдебиеттануда көркемдік трансформацияның дербес теориялық арнасына айналып отыр.

Осы үрдісті нақты көркем мәтін деңгейінде байқауға болады. Мәселен, Мұхтар Әуезовтің бірқатар әңгімелерінде дәстүрлі дүниетаным мен фольклорлық модельдер көркем бейнелеудің ішкі өзегіне айналады. Авторлық баяндауда халықтық наным-сенімдер мен моральдық ұстанымдар тікелей баяндалмай, кейіпкер тағдыры арқылы астарлы түрде көрініс табады. Мұндай мәтіндерде фольклорлық таным дайын сюжет күйінде емес, көркем ситуацияны ұйымдастыратын дүниетанымдық код ретінде қызмет атқарады. Бұл – фольклорды көркемдік тұрғыдан игерудің символдық-архетиптік моделіне тән белгі. Мәселен, жазушының «Көксерек» шығармасында қасқыр бейнесі дәстүрлі фольклорлық танымдағы түз тағысы, еркіндік пен қауіпті кеңістік символы ретінде көркемдік деңгейде қайта пайымдалады. Қазақ фольклорында қасқыр бейнесі көбіне киелі, тылсым күш иесі ретінде қабылданатыны белгілі. М. Әуезов осы архетиптік түсінікті сақтай отырып,

оны адам мен табиғат арасындағы қайшылықты, өркениеттік ықпал мен табиғи болмыстың қақтығысын бейнелейтін символдық құрылымға айналдырады. Шығармада қолға үйретіліп, адам ортасында өскен бөлтіріктің біртіндеп өз тегіне тартып, табиғи болмысын қайта таныта бастауы нанымды суреттеледі. Көксеректің басқа иттерден ерекшелігін ауыл адамдарының «Кәпір, қырыс, тағы емес пе!», «Ұры. Асырасаң да, мал болмайды. Тұқымы жау емес пе!» деген бағалаулары аңғартады. Бұл сөздер халықтық дүниетанымдағы «тұқым», «тек», «жаратылыс» ұғымдарының тұрақтылығын білдіреді. Ал Құрмаштың әкесінің «Екі көзі жап-жасыл боп кетіпті-ау, тұқымын сезген екен» деуі Көксеректің бойындағы түз тағысына тән инстинктің оянғанын нақты көрсетеді. Осылайша, қасқыр бейнесі жеке жануарлық сипат шеңберінен шығып, қазақ фольклорындағы бөрі архетипімен сабақтасқан еркіндік, тылсым күш және табиғи болмыстың символына айналады. Демек, фольклорлық архетип бұл шығармада көркем мәтіннің идеялық-философиялық құрылымын ұйымдастыратын негізгі поэтикалық тетік қызметін атқарады. Сол сияқты «Қорғансыздың күні» әңгімесінде де дәстүрлі дүниетанымға тән тағдыр, жазмыш және қорғансыздық ұғымдары кейіпкер тағдыры арқылы жинақталып беріледі. «Сондықтан өзге жер ашық болып тұрғанда, Арқалықтың бауыры көбінесе бораннан босамайтын. Алыстан қарағанда да Арқалық бұдыры жоқ жалаңаш. Көруге аса көңілсіз» деп жалғасатын әңгіменің алғашқы бөлігіндегі үзіндіде Арқалық тауы маңының қытымыр табиғаты мен «ұлыған боран» суреті алдағы трагедияның символдық ишарасы ретінде қызмет етеді. Әңгімеде Ғазизаның қорғансыз жағдайы оның тұрмыстық ауыртпалықты жалғыз көтеруінен де айқын аңғарылады. Жазушы қыздың «еркек істейтін шаруаның бәрін өзі істейтін» және «үй ішіндегі бар жұмыс масыл болып мойнына мінген» күйін суреттеу арқылы оның әлеуметтік және рухани қорғансыздығын тереңдете түседі. Жетім Ғазизаның «панасыз, қорғансыз халге түсуі» халықтық этикалық түсініктегі әлсізді қорғау қағидасының бұзылуын көрсетеді. Соның нәтижесінде кейіпкер тағдыры жеке адамның басындағы қасірет шеңберінен шығып, жазмыш пен әлеуметтік әділетсіздіктің көркем жинақталуына айналады. Осы арқылы фольклорлық ойлау жүйесіне тән тағдыр концептісі мен моральдық оппозициялар шығарманың композициялық құрылымында және кейіпкер бейнесін сомдауда астарлы түрде көрініс тауып, адам мен қоғам арасындағы трагедиялық қайшылықты тереңдететін символдық қызмет атқарады. Бұл ерекшеліктер М.Әуезов прозасындағы фольклоризмнің архетиптік-символдық моделін айқын көрсетеді.

Ал Бейімбет Майлин прозасында фольклоризм көбіне халықтық әңгімелеу интонациясы, тұрмыс-салтқа негізделген ситуациялар мен тұрақты бейнелік формулалар арқылы көрінеді. Жазушы шығармаларында ауызекі баяндау үлгісіне жақын композициялық құрылым, қарапайым сөйлеу тілінің көркемдікке айналуы және тұрмыстық детальдардың жинақталуы фольклорлық поэтиканың қазіргі прозадағы функционалдық үлгісін танытады. Мысалы, «Шұғаның белгісі» повесінде фольклоризм

ең алдымен баяндау құрылымынан айқын көрінеді. Шығармада оқиға жол үстіндегі табиғи әңгімеден өрбиді: кейіпкер жолсерігінен «Шұғаның әңгімесін айтсаңыз қайтеді, жол қысқарсын» деп өтінеді, ал әңгімеші «Бұл қызық әңгіме, тыңдаңыз» деп сөз бастайды. Мұндай композициялық тәсіл халық арасында кең таралған ауызша әңгімелеу дәстүрін еске түсіреді. Баяндаушының оқиғаға тікелей куәгер ретінде қатысуы, сөйлеу тілінің табиғилығы, диалогтың еркін өрбуі және эмоционалды бағалауыш тіркестердің қолданылуы («ой, шіркін, өзі де Шұға десе Шұға еді-ау») мәтінге халықтық интонация дарытады. Осылайша, оқиғаның куәгер арқылы жеткізілуі, ауызша сөзге тән экспрессивті тіркестердің мол қолданылуы, қарапайым тұрмыстық детальдардың жинақталуы – бәрі де фольклорлық баяндау поэтикасын еске түсіреді. Осы ерекшеліктер фольклорлық поэтиканың сюжет деңгейінде ғана емес, әңгіменің нарративтік ұйымдасуы мен тілдік-стильдік өрнегі арқылы жүзеге асатынын көрсетеді. Сондықтан «Шұғаның белгісі» шығармасы Бейімбет Майлин прозасындағы фольклоризмнің нарративтік-стильдік моделінің айқын үлгісі болып табылады.

Осылайша, М. Әуезов прозасында фольклорлық таным көркем мәтіннің символдық-архетиптік құрылымын қалыптастырса, Б. Майлин шығармаларында ол баяндау жүйесі мен тілдік-стильдік поэтика деңгейінде жүзеге асады. Бұл ерекшелік фольклоризмнің қазіргі қазақ әдебиетінде бір ғана формада көрінбейтін, авторлық поэтикаға бейімделетін көпмодельді құбылыс екенін дәлелдейді. Осы екі бағыттағы көркем тәжірибе фольклоризмнің қазіргі қазақ әдебиетіндегі негізгі көркемдік игеру модельдерін айқындауға мүмкіндік береді. Бірінші жағдайда фольклорлық таным архетиптік-символдық құрылым деңгейінде көрінсе, екінші жағдайда халықтық поэтика тілдік-стильдік және нарративтік деңгейде жүзеге асады. Бұл ерекшеліктер фольклоризмнің біртекті құбылыс емес, авторлық поэтикаға бейімделетін көпмодельді жүйе екенін көрсетеді.

Қазіргі қазақ прозасының постмодернистік бағыттағы үлгілерінде де фольклоризм жаңа көркемдік сипатта көрініс табады. Әсіресе Төлен Әбдік, Асқар Алтай, Айгүл Кемелбаева шығармаларында мифологиялық мотивтер мен архетиптік бейнелер дәстүрлі дүниетанымды тікелей жаңғырту мақсатында емес, қазіргі адам болмысының рухани дағдарысын, тарихи жадтың үзілуін және мәдени идентификация мәселелерін бейнелеудің көркемдік тәсілі ретінде қолданылады. Мұндай шығармаларда фольклорлық кодтар интертекстуалдық құрылым құрамында көрініс тауып, постмодернистік поэтикаға тән символдық көпқабаттылықты қалыптастырады. Бұл үрдіс қазіргі әдебиеттегі фольклоризмнің тек дәстүр жалғастығы емес, мәдени жадты жаңаша интерпретациялайтын күрделі эстетикалық механизмге айналғанын көрсетеді.

Осы тұрғыдан алғанда, Сейіт Қасқабасов атап көрсеткендей, фольклоризм көркем шығарманың мазмұнымен ғана шектелмей, оның тілдік-стильдік табиғатынан, композициялық құрылымынан және әлеуметтік-мәдени мазмұнынан да көрініс табады [12, 300 б.]. Сондықтан

көркем мәтіндегі фольклорлық дәстүрді талдау жазушы поэтикасының қайнар көздерін, ұлттық дүниетанымның көркемдік бейнелену жолдарын және әдеби дамудың ішкі заңдылықтарын ашуға мүмкіндік береді. Ғалымның фольклор мен әдебиеттің арақатынасын «өзгертілген байланыс» деңгейінде қарастыру жөніндегі тұжырымы қазіргі қазақ әдебиетіндегі фольклоризмді талдаудың әдіснамалық бағытын айқындайды [12, 305 б.]. Шынында да, бүгінгі поэзияда, прозада және драматургияда фольклорлық жанрлар мен мотивтер, кейіпкерлік модельдер мен бейнелеу құралдары көркемдік жүйенің ішкі құрылымына еніп, жаңа эстетикалық сапаға ие болып отыр. Қазіргі қазақ прозасындағы ұлттық дүниетаным мен рухани құндылықтардың көркем бейнелену ерекшеліктері соңғы зерттеулерде де арнайы қарастырылып, прозалық мәтіндегі ұлттық болмыстың көркемдік репрезентациясы жүйелі түрде талданды [13, 307 б.].

Осылайша, қазіргі қазақ әдебиетіндегі фольклоризм құбылысы фольклорлық дәстүрді механикалық көшіру емес, оны авторлық дүниетаным мен көркемдік ойлау жүйесі аясында қайта құрылымдайтын шығармашылық модель ретінде айқындалады. Бұл үрдіс қазақ әдебиетіндегі фольклорлық поэтиканың тарихи сабақтастығын сақтай отырып, жаңа көркемдік мазмұнмен толығыуына мүмкіндік беріп отыр.

Қорытынды

Жүргізілген зерттеу нәтижелері қазақ әдебиетіндегі фольклоризм құбылысының біртекті сипатта емес, тарихи дамуға, авторлық поэтикаға және көркемдік мақсатқа бейімделіп отыратын көпмодельді жүйе екенін айқындады. Фольклоризм фольклорлық материалды механикалық көшіру немесе этнографиялық фон ретінде пайдалану шеңберінен шығып, көркем мәтіннің ішкі құрылымын, идеялық-философиялық өзегін және нарративтік ұйымдасуын айқындайтын шығармашылық механизм деңгейіне көтерілгені дәлелденді.

Зерттеу барысында фольклорды көркемдік игерудің екі негізгі моделі анықталды. Біріншісі – архетиптік-символдық модель, ол фольклорлық дүниетаным мен мифологиялық кодтарды көркем мәтіннің философиялық және бейнелік құрылымына енгізу арқылы жүзеге асады (бұл модель Мұхтар Әуезов прозасының мысалдары негізінде нақтыланды). Екіншісі – нарративтік-стильдік модель, онда фольклорлық дәстүр халықтық әңгімелеу интонациясы, тілдік-стильдік өрнек, тұрмыстық ситуациялар мен ауызша поэтика элементтері арқылы көрініс табады (бұл бағыт Бейімбет Майлин шығармалары негізінде айқындалды). Аталған екі модель фольклоризмнің қазіргі қазақ әдебиетіндегі көркемдік жүзеге асу жолдарының басты типтерін көрсетеді.

Тарихнамалық және теориялық талдау фольклоризм ұғымының батыс және орыс ғылыми дәстүрінде қалыптасқан түсініктерімен сабақтаса отырып, қазақ әдебиеттану ғылымында да дербес ғылыми категория ретінде орныққанын көрсетті. Бұл бағыттағы зерттеулердің теориялық

іргесін қалыптастыруда Сейіт Қасқабасов еңбектерінің айрықша маңызы бар екені анықталды. Ғалым ұсынған фольклор мен әдебиеттің «өзгертілген байланысы» туралы тұжырым қазіргі көркем мәтіндегі фольклоризмді талдаудың әдіснамалық бағдарын нақтылайды.

Зерттеу нәтижелері қазіргі қазақ әдебиетінде фольклорлық дәстүрдің архетиптік деңгейде жаңғырып, авторлық көркемдік сана арқылы қайта құрылатынын, ал фольклоризмнің ұлттық дүниетаным мен мәдени жадтың көркем әдебиеттегі басты репрезентациялық тетіктерінің біріне айналғанын дәлелдейді. Осы тұрғыдан алғанда, фольклоризм қазіргі әдеби үдерісте тарихи сабақтастықты сақтай отырып, жаңа эстетикалық мазмұн мен көркемдік сапа қалыптастыратын динамикалық құбылыс ретінде танылады.

Зерттеудің ғылыми маңызы – қазақ әдебиетіндегі фольклоризмнің теориялық-тарихнамалық негіздерін жүйелеуінде және фольклорды көркемдік игерудің архетиптік-символдық және нарративтік-стильдік модельдерін айқындауында. Алынған тұжырымдар фольклор мен көркем әдебиет байланысын зерттеуге арналған арнайы курстарда, жоғары оқу орындарының әдебиеттану пәндерінде, сондай-ақ қазіргі қазақ прозасындағы мифопоэтика мен мәдени жад мәселелерін талдауға бағытталған ғылыми еңбектерде пайдалануға мүмкіндік береді.

ӘДЕБИЕТ

[1] Земцовский И. О современном фольклоризме // Традиционный фольклор в современной художественной жизни (фольклор и фольклоризм): сборник научных трудов. – Ленинград, 1984. – С. 3-12.

[2] Obayeva G.S., Baltymova M.R., Soylemez O. Peculiarities of mythological characters using in G.Musrepov's works // Keruen. – 2024. – Vol. 82. – No 1. – Pp.146-157. – <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2024.1-12>

[3] Nasirdinov B.P., Omarov N.K., Umirzakov S.D. Folklore character of creativity of representatives of the Kazygurt-Karatau regional literary school // Bulletin of Ablai Khan KazUIR and WL. Series “Philological Sciences. – 2025. – No. 4(79). – Pp. 571-590. DOI: 10.48371/PHILS.2025.4.79.039.

[4] Ибраева Ж.Б., Шашкина Г.З., Адилбекова М.К. Фольклоризм в романе А. Жаксылыкова «Поющие камни» // Керуен. – 2022. – №4(77). – С. 210-221. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.4-17>

[5] Watts L. Encyclopedia of American Folklore. –New York: Checkmark Books, 2007. – 468 p.

[6] Moser H. Vom Folklorismus in unserer Zeit. Zeitschrift für Volkskunde. – 1962. – №58. – Pp. 177-209 // <https://is.muni.cz/el/1421/jaro2004/ETBA04/8969/s.pdf>. 19.12.2020.

[7] Bausinger H. «Folklorismus» in Europa: eine Umfrage // Zeitschrift für Volkskunde. – 1969. – № 65. – Pp. 1-8.

[8] Šmidchens G. Folklorism Revisited // Journal of Folklore Research. – 1999. – №36 (1). – Pp. 51-70.

[9] Istenič S. P. Texts and contexts of folklorism. Traditiones // Journal of the Institute of Slovenian Ethnology and Institute of Ethnomusicology SRC SASA. – 2011. – Vol. 40, № 3. – Pp. 51-73.

[10] Kasemsarn K. Applying Classic Literature to Facilitate Cultural Heritage Tourism for Youth through Multimedia E-Book // Heritage. – 2024. – Vol. 7, No. 9. – Pp. 5148–5173. DOI: 10.3390/heritage7090243.

[11] Dautuly T. The Literary Function of The Tongue Twisters in The Literature of The Turkic Peoples' Common Motifs and Ethnocultural Codes // Journal of Ethnic and Cultural Studies. – 2026. – Vol. 13, No. 1. – Pp. 228-255. DOI: 10.29333/ejecs/2871.

[12] Қасқабасов С. Таңдамалы. Т.2. Мифология. Фольклор. Әдебиет. Зерттеулер. – Астана: «Фолиант», 2014. – 344 б.

[13] Исмайлова О., Токшылыкова Г., Абдығазизұлы Б. Қазіргі қазақ прозасындағы ұлттық құндылықтар көрінісі // Абылай хан атындағы ҚазХҚжәнеӘТУ Хабаршысы. Филология ғылымдары сериясы. – 2022. – Т.67, № 4. – Б.307-318. DOI: 10.48371/PHILS.2022.67.4.023.

REFERENCES

[1] Zemtsovskii I. O sovremennom fol'klorizme // In: Traditsionnyi fol'klor v sovremennoi khudozhestvennoi zhizni (fol'klor i fol'klorizm): sbornik nauchnykh trudov [On Contemporary Folklorism // Traditional Folklore in Modern Artistic Life (Folklore and Folklorism): collection of Scientific Papers]. – Leningrad, 1984. – S. 3-12. [in Rus.]

[2] Obayeva G.S., Baltymova M. R., Soylemez O. Peculiarities of mythological characters using in G. Musrepov's works // Keruen. – 2024. – No. 1 (82). – Pp. 146-157. DOI: 10.53871/2078-8134.2024.1-12.

[3] Nasirdinov B.P., Omarov N.K., Umirzakov S.D. Folklore character of creativity of representatives of the Kazygurt-Karatau regional literary school // Bulletin of Ablai Khan KazUIR and WL. Series “ Philological Sciences. – 2025. – No. 4(79). – Pp. 571-590. DOI: 10.48371/PHILS. 2025.4.79.039.

[4] Ibraeva Zh.B., Shashkina G.Z., Adilbekova M.K. Fol'klorizm v romane A. Zhaksylykova «Poyushchie kamni» [Folklorism in A. Zhaksylykov's Novel “The Singing Stones”]. Keruen. – 2022. – No. 4 (77). – Pp. 210-221. DOI: <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.4-17> [In Rus].

[5] Watts L. Encyclopedia of American Folklore. – New York: Checkmark Books, 2007. – 468 p.

[6] Moser H. Vom Folklorismus in unserer Zeit [On Folklorism in Our Time] // Zeitschrift für Volkskunde. – 1962. – Bd.58. – S.177-209. <https://is.muni.cz/el/1421/jaro2004/ETBA04/8969/> 19.12.2020

[7] Bausinger H. «Folklorismus» in Europa: eine Umfrage [“Folklorism” in Europe: A Survey] // Zeitschrift für Volkskunde. – 1969. – Bd. 65. – Pp. 1-8.

[8] Šmidchens G. Folklorism revisited // Journal of Folklore Research. – 1999. – Vol. 36, No. 1. – Pp. 51-70.

[9] Istenič S. P. Texts and contexts of folklorism // *Traditiones: Journal of the Institute of Slovenian Ethnology and Institute of Ethnomusicology SRC SASA*. – 2011. – Vol. 40, No. 3. – Pp. 51-73.

[10] Kasemsarn K. Applying Classic Literature to Facilitate Cultural Heritage Tourism for Youth through Multimedia E-Book // *Heritage*. – 2024. – Vol. 7, No. 9. – Pp. 5148-5173. DOI: 10.3390/heritage7090243.

[11] Dautuly T. The Literary Function of The Tongue Twisters in The Literature of The Turkic Peoples' Common Motifs and Ethnocultural Codes // *Journal of Ethnic and Cultural Studies*. – 2026. – Vol. 13, No. 1. – Pp. 228-255. DOI: 10.29333/ejecs/2871.

[12] Kaskabasov S. Tandamaly. T. 2. Mifologiya. Fol'klor. Adebiet. Zertteuler [Selected Works. Vol. 2. Mythology. Folklore. Literature. Studies]. – Astana: Foliant, 2014. – 344 b. [in Kaz.]

[13] Ismailova O., Tokshylykova, G., Abdygazuly, B. Qazirgi qazaq prozasyndagy ulttyq qundylyqtar korinisi [Representation of National Values in Modern Kazakh Prose] // *Abylai khan atyndagy QazHqzhaneATU Khabarshysy. Filologiiа gylymdary seriiasy*. – 2022. – Vol. 67, No. 4. – B. 307-318. DOI: 10.48371/PHILS.2022.67.4.023. [in Kaz.]

ФОЛЬКЛОРИЗМ В КАЗАХСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ: ПОНЯТИЕ, ИСТОРИОГРАФИЯ И МОДЕЛИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ОСВОЕНИЯ

Обаева Г.С.¹, Султангалиева Ж.С.², Танирбергенова Г.К.³, *Мухан А.Ж.⁴

^{1,2,3}, *⁴Актюбинский региональный университет имени К. Жубанова

Актобе, Казахстан

Аннотация. В статье в рамках понятия фольклоризма комплексно рассматриваются особенности художественного освоения фольклорной традиции в казахской литературе. Цель исследования заключается в выявлении художественных функций фольклора в литературном процессе периода независимости и в определении основных моделей творческого освоения фольклора на основе анализа его взаимосвязи с авторской поэтикой. В статье фольклоризм как научная категория осмысливается в историко-теоретическом аспекте, систематизируются научные концепции, сложившиеся в западном, российском и казахстанском литературоведении.

В процессе исследования была использована комплексная методология, основанная на теории культурной памяти, архетипической интерпретации и нарратологическом анализе. На основе данных методологических подходов рассматриваются символические функции фольклорных мотивов и образов в художественном тексте, а также механизмы адаптации народной повествовательной поэтики в системе авторского нарратива.

В результате анализа в современной казахской прозе выявлены две основные модели художественного освоения фольклоризма. Первая – архетипико-символическая модель, в рамках которой фольклорное мировоззрение и мифологические коды формируют философско-

образную структуру художественного произведения. Вторая – нарративно-стилистическая модель, при которой фольклорная традиция реализуется через интонации народного повествования, языково-стилистические средства и бытовые художественные ситуации.

Результаты исследования свидетельствуют о том, что фольклоризм в современном литературном процессе выступает не только как этнографический или готовый художественный материал, но и как важный художественный механизм репрезентации национального мировоззрения и культурной памяти. Научная новизна статьи состоит в обосновании фольклоризма как многоуровневого художественного явления и в выявлении архетипико-символической и нарративно-стилистической моделей его реализации в казахской литературе.

Ключевые слова. фольклоризм, фольклорная традиция, культурная память, архетип, символическая модель, нарратив, народная поэтика, современная казахская проза, национальное мировоззрение

FOLKLORISM IN KAZAKH LITERATURE: CONCEPT, HISTORIOGRAPHY AND MODELS OF ARTISTIC REPRESENTATION

Obayeva G.¹, Sultangaliyeva Zh.², Tanirbergenova G.³, *Mukhan A.⁴

^{1,2,3}, *⁴ K. Zhubanov Aktobe Regional University

Aktobe, Kazakhstan

Abstract. This article examines the artistic representation of folklore in Kazakh literature within the framework of the concept of folklorism. The purpose of the study is to identify the artistic functions of folklore in the literary process of the independence period and to determine the main models of creative representation of folklore through an analysis of its interaction with authorial poetics. Folklorism is considered in its historical and theoretical dimensions, and scholarly approaches developed in Western, Russian, and Kazakh literary studies are systematized.

The research employs a complex methodology based on cultural memory theory, archetypal interpretation, and narratological analysis. These methodological approaches make it possible to examine the symbolic functions of folklore motifs and images in literary texts, as well as the mechanisms by which folk narrative poetics are integrated into authorial narrative structures.

The analysis identifies two main models of artistic representation of folklorism in contemporary Kazakh prose. The first is the archetypal-symbolic model, in which folklore worldviews and mythological codes form the philosophical and figurative structure of a literary work. The second is the narrative-stylistic model, in which folklore tradition is realized through folk storytelling intonation, stylistic and linguistic devices, and everyday narrative situations.

The results demonstrate that folklorism in the contemporary literary process functions not merely as an ethnographic or ready-made artistic material, but as an important artistic mechanism for representing national worldview and cultural memory. The scientific novelty of the article lies in substantiating folklorism as a multi-level artistic phenomenon and in identifying the archetypal-symbolic and narrative-stylistic models of its realization in Kazakh literature.

Keywords: folklorism, folklore tradition, cultural memory, archetype, symbolic model, narrative, folk poetics, contemporary Kazakh prose, national worldview

*Мақала түсті / Статья поступила / Received: 28.03.2026.
Жариялауға қабылданды / Принята к публикации / Accepted: 25.09.2026.*

Авторлар туралы мәлімет:

Обаева Гульнара Садуакасовна – PhD доктор, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: gso72@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2051-0270>

Султангалиева Жанат Салимкереевна – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: zhanat.sultangalieva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0329-4094>.

Тәңірбергенова Гүлжан Кеңшілікқызы – аға оқытушы, магистр, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: gulkatan@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-3612-1465>

Мұхан Ақтоты Жансұлтанқызы – PhD доктор, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан, e-mail: aktoty051182@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3398-0108>

Информация об авторах:

Обаева Гульнара Садуакасовна – доктор PhD, Актыобинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, Казахстан, e-mail: gso72@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2051-0270>

Султангалиева Жанат Салимкереевна – кандидат филологических наук, доцент, Актыобинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, Казахстан, e-mail: zhanat.sultangalieva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0329-4094>

Танирбергенова Гулжан Кеншиликқызы – старший преподаватель, магистр, Актыобинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, Казахстан, gulkatan@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-3612-1465>

Мухан Актоты Жансұлтанқызы – доктор PhD, Актыобинский региональный университет имени К. Жубанова, Актобе, Казахстан, e-mail: aktoty051182@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3398-0108>

Information about the authors:

Obayeva Gulnara Saduakasovna – PhD, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: gso72@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-2051-0270>

Sultangaliyeva Zhanat Salimkereyevna – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: zhanat.sultangaliyeva@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-0329-4094>

Tanirbergenova Gulzhan Kenshilikkyzy – Senior Lecturer, Master's degree holder, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: gulkatan@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0009-3612-1465>

Mukhan Aktoty Zhansultankyzy – PhD, K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan, e-mail: aktoty051182@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0003-3398-0108>